

ВПЛИВ МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК НА ПРОСОДИЮ ВИСЛОВЛЮВАНЬ НІМЕЦЬКОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Сучасний етап розвитку лінгвістики, орієнтований на комунікативно-прагматичний підхід до вивчення мовних одиниць, передбачає різноаспектні дослідження їх реального функціонування у мовленні. При цьому важливими складниками виступають певні слова-індикатори, за допомогою яких сконструйовано природні висловлювання. Для німецької мови такими найбільш характерними словами є модальні частки (МЧ), що виступають у розмовному мовленні, насамперед у діалогічному, як його невід'ємні елементи.

Особливості функціонування МЧ завжди пов'язані з обставинами спілкування та відображенням позиції його учасників. Оскільки діалог - це повноцінна підсистема комунікації, яка представляє діяльність адресанта й адресата і містить сукупність мовних засобів та екстралінгвістичних факторів, обраних і скомбінованих для оптимального досягнення комунікативних завдань, то його можна розглядати як адекватний рівень для повного й детального опису МЧ.

Висока частотність МЧ у розмовному діалогічному мовленні пояснюється їх комунікативною універсальністю, причому для носіїв мови процес вибору та вживання МЧ є автоматизованим і не залежним ані від соціального положення, ані від рівня освіченості мовця, натомість він завжди зумовлений ситуаційно [4, 28]. МЧ допомагають реалізувати цілі та наміри мовця, емоційну оцінку змісту висловлювання. Окрім цього, при здійсненні своїх функцій МЧ взаємодіють не лише з лексичним складом усього висловлювання, але й з його просодичним оформленням.

Актуальність проведеного експериментально-фонетичного дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасної фонології на дослідження просодії розмовного мовлення, в тому числі діалогічного, а також підвищеним інтересом учених-мовознавців до проблеми МЧ, спричиненим недостатнім вивченням комунікативно-прагматичних аспектів їх функціонування у висловлюваннях діалогічного мовлення. Окрім прагматичного підходу, який забезпечує можливість адекватного відображення сутності МЧ, актуальність звернення до цього розряду слів викликана їх безпосереднім зв'язком з категорією модальності, точніше, з одним з її видів - суб'єктивною модальністю, яскравим засобом вираження якої є МЧ.

Об'єктом дослідження є діалогічні єдності (ДС), до складу яких входять висловлювання з МЧ. Предметом дослідження обрано просодію висловлювань

діалогічного звукового мовлення, проаналізовану з урахуванням впливу на неї модальних часток.

Матеріалом дослідження послужили записи автентичних діалогів носіїв німецької мови, що володіють сучасними орфоепічними нормами. З усіх кількості висловлювань детально досліджено й проаналізовано 598 висловлювань основних комунікативних типів (45 % оповідальних, 38 % питальних і 17 % спонукальних). Кожне із зазначених висловлювань містить як мінімум одну з найбільш частотних для сучасної німецької мови МЧ (*auch, denn, doch, eben, eigentlich, einfach, ja, mal, schon, wohl*). У зв'язку з тим, що в німецькому розмовному мовленні неможливо було знайти автентичні висловлювання без МЧ, то для порівняння сконструйовано трансформи, тобто відповідні висловлювання без МЧ.

Мета, завдання та об'єкт роботи визначили вибір методів дослідження. У роботі використано комплексну методику дослідження, що містить метод теоретичного аналізу, метод наукового спостереження, метод інструментального аналізу, статистичну обробку кількісних даних та динамічний функціональний аналіз, який полягає у побудові узагальненого інтонаційного контуру (УІК). Методику вирахування УІК запропоновано в Лабораторії експериментальної фонетики (ЛЕФ) Одеського національного університету імені І.І. Мечникова [1].

Дослідники останніх років XX - початку XXI століть дотримуються думки, що МЧ відіграють важливу роль у процесі комунікації, створюючи модальний план висловлювання. Як розряд службових слів МЧ надають додаткових смислових або емоційних відтінків реченням і окремим словам, тобто за їх допомоги мовець виражає своє ставлення до змісту висловлювання [3, 58]. МЧ вважають лексичними підсилювачами, виділяють їх прагматичні функції, завдяки яким мовець досягає певного комунікативного ефекту [2, 60].

Погоджуючись із більшістю лінгвістів, ми тлумачимо модальні частки як незмінні слова, що належать до службових частин мови, найчастіше мають коротку форму та не відзначаються наголосом. МЧ не здатні виступати самостійними членами речення, у більшості випадків належать до всього висловлювання в цілому, комбінуються з іншими МЧ, вживаються в певних комунікативних типах висловлювань.

МЧ є одним з яскравих мовних засобів вираження суб'єктивної модальності, семантика якої найповніше виявляється в комунікативно-прагматичних функціях МЧ: функції встановлення ілюкутивного контакту мовця з комунікативним партнером, забезпечення зворотного зв'язку, а також функції модифікації цілеустановки висловлювання за рахунок надання йому різних відтінків емоційно-оцінного ставлення мовця. Таким чином, смисл і призначення МЧ полягає в досягненні комунікативного ефекту.

Оскільки МЧ виконують ряд важливих комунікативно-прагматичних функцій, то цілком охопити значення та вплив часток на оформлення висловлювання можна лише в діалозі [6, 10; 7, 194], зокрема, в діалогічній єдності (ДС).

Основною своєрідністю ДС є те, що завдяки різній комунікативній установці суб'єктивна реалізація модальності отримує самостійне оформлення. Сукупність реплік у вигляді ДС, що визначається як мономема-тична одиниця діалогу, супроводжується особливою інтонацією й виражається в обов'язковій логіко-семантичній, факультативно-граматичній, лексичній, просодичній когерентності компонентів. У межах діалогічної єдності МЧ виступають своєрідним засобом суб'єктивно-модальної актуалізації відомого з попереднього контексту або ситуації змісту.

До сфери реалізації комунікативно-прагматичного значення часток у ДС можуть входити: наказ або спонукання до дії; роз'яснення, уточнення або підтвердження припущення; запрошення до спільної дії; переконання партнера по комунікації, аргументація; ствердження або констатація якогось факту, стану справ тощо; обурення, докір; подив; сумнів; припущення; обіцянка. При реалізації кожного з названих значень МЧ підтримуються просодією.

Проведене комплексне експериментально-фонетичне дослідження дало можливість визначити основні закономірності просодичної організації висловлювань, що містять МЧ; встановити диференційні ознаки просодії названих висловлювань; простежити кореляцію між МЧ, просодією та прагматичною установкою висловлювань у залежності від їх комунікативного типу.

Результати аудиторського аналізу дають підставу стверджувати, що акустичні ознаки висоти мелодії, гучність і темп висловлювань з МЧ для всіх комунікативних типів у сучасному німецькому звуковому мовленні на рівні сприйняття є їх відмітними ознаками (у порівнянні з транс-формами без МЧ).

Встановлено, що висловлювання з будь-якою з досліджуваних **МЧ** для кожного комунікативного типу на рівні сприйняття відрізняються від відповідних висловлювань без **МЧ** специфічною просодичною структурою з різним кількісним співвідношенням ознак, сприйнятих акустично: більшою кількістю випадків високого і середнього висотного рівня та різкішим підйомом, в основному, при висхідно-нисхідному русі основного тону, та меншою кількістю випадків низького висотного рівня; більшою кількістю випадків прискореного або уповільненого темпу вимови; наявністю емоційного забарвлення при вимові (див. табл. 1).

Таблиця 1

Загальні для всіх комунікативних типів висловлювань з МЧ якості просодії німецького діалогічного мовлення, в %

№	Основні просодичні якості, які сприймалися аудитором	Процент сприйняття просодичних елементів
1	Різкий підйом (при висхідно-нисхідному русі основного тону)	94
2	Широкий діапазон висловлювання	90
3	Високий тон першого ударного складу / більш високий тон абсолютного кінця висловлювання	78/84
4	Більша гучність вимови висловлювання	84
5	Прискорений (уповільнений) темп вимови висловлювання	82 (68 прискорений, 14 – уповільнений)
6	Наявність емоційного забарвлення висловлювання	98

Зведені дані комп'ютерного аналізу збіглися з висновками, отриманими нами в ході аудиторського аналізу, про те, що висловлювання з МЧ та їх трансформи без МЧ розрізняються за об'єктивними частотними, динамічними і **темпоральними** показниками як структурних елементів, так і всього висловлювання в цілому.

Акустичні ознаки мовлення проявляються в трьох основних величинах: частоті основного тону, інтенсивності та тривалості, які взаємодіють у мовленнєвому сигналі. Тому збільшення (зменшення) напруження органів мовлення може виявлятися по-різному в акустичних ознаках висловлювання. Якщо вважати час постійним для мовленнєвої одиниці, то ЧОТта інтенсивність розглядаються як взаємозалежні та змінні ком

поненти. Отже, результуюче напруження органів мовлення, яке однозначно представляє характеристики енергетичної структури (докладно розробленої професором В. Г. Таранцем), може розглядатися на їх акустичних параметрах - частоті тону та інтенсивності - тільки з урахуванням взаємодії цих характеристик [5].

У таблиці 2 представлено середньоарифметичні значення пікової частоти основного тону та інтенсивності висловлювань з МЧ та їх трансформ (узагальнено для всіх комунікативних типів). Модальні частки приведено в таблиці у порядку зменшення показників ЧОТ та інтенсивності висловлювань.

Таблиця 2

Середньоарифметичні значення пікової частоти основного тону та інтенсивності висловлювань ("+" – з МЧ, "-" – без МЧ) у дикторів-чоловіків і дикторів-жінок

№	Модальні частки	Частота основного тону (ЧОТ)				Інтенсивність			
		Чол.		Жін.		Чол.		Жін.	
		+	-	+	-	+	-	+	-
1.	schon	180	148	284	250	29	24	46	32
2.	ja	175	135	282	240	29	23	42	32
3.	doch	170	134	276	238	27	21	38	30
4.	mal	166	122	264	230	27	20	35	31
5.	denn	153	120	260	228	27	22	35	25
6.	einfach	148	116	256	220	26	22	30	25
7.	eigentlich	137	119	252	218	25	22	29	20
8.	auch	136	115	232	207	25	21	27	22
9.	wohl	127	110	223	191	21	20	26	23
10.	eben	126	108	213	172	19	15	22	20

Було встановлено, що висловлювання з МЧ відрізняються від висловлювань без відповідних часток вищими значеннями пікової ЧОТ усіх структурних елементів висловлювання. Найяскравіше ці розбіжності спостерігалися в реалізації інформантів-жінок для всіх досліджуваних комунікативних типів, причому найбільший вплив на ЧОТ справляли МЧ *denn*, *doch*, *ja*, *mal*, *schon*.

Аналіз частотного діапазону структурних елементів висловлювань з МЧ продемонстрував, що чіткою розрізнявальною ознакою як для чоловічих, так і для жіночих голосів був ширший частотний діапазон у корпусі, ядрі та позаядерній (післяядерній) частині, причому ця відмінна особливість виявлялася однаково у всіх дикторів. Максимальні розбіжності

ності в частотному діапазоні висловлювань з МЧ та без МЧ було відзначено у всіх дикторів у питальних і спонукальних висловлюваннях; найменші - в оповіді.

Інтонографічний аналіз досліджуваних висловлювань показав, що характер руху основного тону у висловлюваннях з МЧ має ряд специфічних особливостей, а саме - різкіше підвищення тону на таких структурних елементах висловлювання, як корпус і ядро, та більше пониження тону в позаядерній частині. Цей факт свідчить про уяскравлення інтонації у висловлюваннях з МЧ у кожному комунікативному типі, що підтвердила також побудова узагальнених тональних контурів.

Електроакустичний аналіз параметрів інтенсивності висловлювань з МЧ, показав, що у значеннях пікової інтенсивності позаядерних складів зафіксовано найменші розбіжності між висловлюваннями з МЧ та без МЧ. Найчіткіші та стабільніші розбіжності у всіх дикторів мали показники пікової інтенсивності перших наголошених складів, корпусу та ядра, незалежно від комунікативної спрямованості висловлювань.

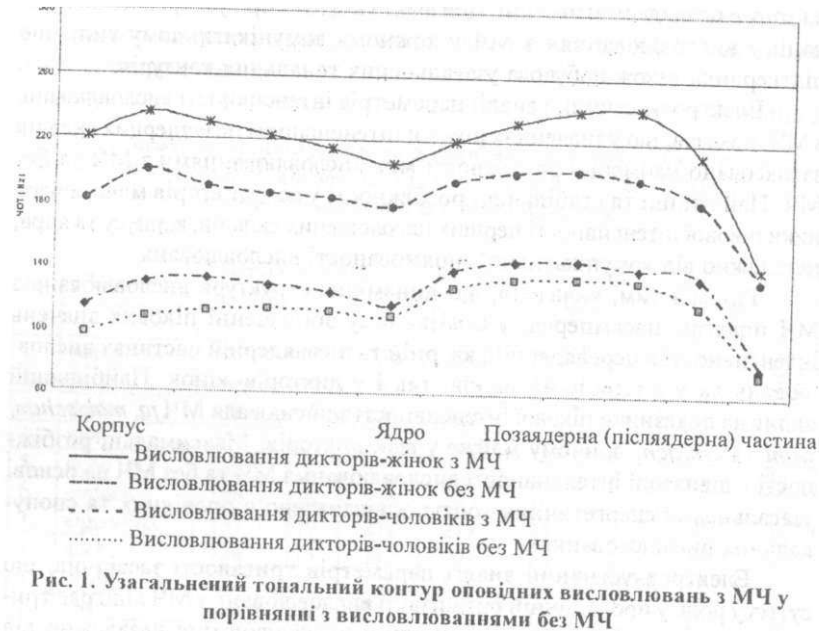
Разом з тим, виявлено, що динамічна структура висловлювань з МЧ полягає, насамперед, у стабільному збільшенні пікових значень інтенсивності в передядерній, ядерній та післяядерній частинах висловлювань як у дикторів-чоловіків, так і у дикторів-жінок. Найбільший вплив на показники пікової інтенсивності здійснювали МЧ *ja*, *mal*, *schon*, *wohl* та *einfach*, причому майже у всіх дикторів. Максимальні розбіжності в діапазоні інтенсивності висловлювань з МЧ та без МЧ на основі узагальнених енергетичних контурів відзначено в оповідних та спонукальних висловлюваннях.

Електроакустичний аналіз параметрів тривалості засвідчив, що суттєву роль у просодичній організації висловлювань з МЧ відіграє тривалість корпусу і позаядерної частини висловлювання незалежно від комунікативного типу. У тривалості ж перших наголошених та ядерних складів не було виявлено чітких закономірностей, що відрізняють висловлювання з МЧ від їх трансформів без МЧ.

Застосування найновішого програмного забезпечення сприяло проведенню сегментації мовленнєвого потоку та виокремленню з нього досліджуваних одиниць на супraseгментному рівні з високим ступенем надійності. Поєднання візуального та ауцитивного контролю сегментації звукового мовлення забезпечило рівень якісно-кількісного аналізу акустичних параметрів мовлення.

Отримані нами результати характерні як для чоловічих, так і для жіночих голосів, що свідчить про позагендерну лінгвістичну значимість виявлених закономірностей.

Наявність МЧ у висловлюваннях будь-якого з досліджуваних комунікативних типів змінює УІК, що виявляється у збільшенні частотного максимуму висловлювань з МЧ, розширенні їх частотного діапазону, зміщенні максимального рівня ЧОТ у вищій регістровій зоні, тобто просодична структура висловлювань з МЧ є більш варіативною у порівнянні з аналогами без МЧ (див. рис. 1; 2).

Отже, отримані в ході проведення експерименту результати аналізу висловлювань з МЧ підтверджують висунуту нами гіпотезу про існування цілої низки частотних, динамічних і темпоральних характеристик, що служать для опису просодичної організації та диференціації висловлювань різних комунікативних типів у діалогічному мовленні. МЧ акумулюють у собі суб'єктивно-модальні значення висловлювань та детермінують, таким чином, вживання лексичних, граматичних, синтаксичних і просодичних засобів для експлікації певних значень і формування діалогічного спілкування.

Розв'язання основних завдань дослідження дало змогу зробити наступні висновки:

1. Серед акустичних ознак, які найбільш чітко диференціюють висловлювання з досліджуваними МЧ, відзначаються ЧОТ, тональний контур

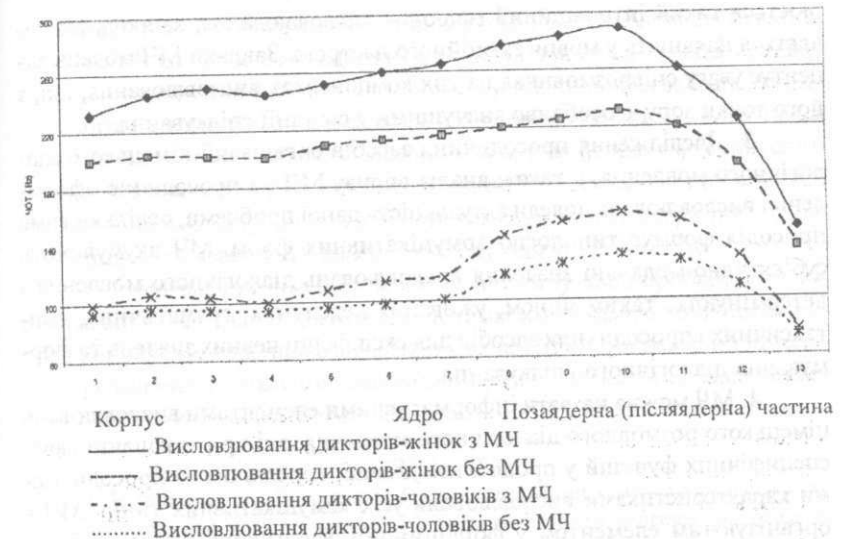

Рис. 2. Узагальнений тональний контур спонукальних висловлювань з МЧ у порівнянні з висловлюваннями без МЧ

завершення та характер руху тону протягом усього висловлювання. Велике значення для ідентифікації висловлювань з МЧ мали також: пікова ЧОТ усіх структурних елементів, частотний інтервал структурних елементів висловлювань, частотний діапазон; пікова інтенсивність перших наголошених, корпусу та ядерних складів; середньоскладова тривалість висловлювань з МЧ. Таким чином, зв'язність висловлювань у діалозі забезпечується на фонетичному рівні цілим комплексом просодичних засобів, що виступають у складній взаємодії як один з одним, так і з МЧ, що підсилюють дію просодичних засобів і тим самим збільшують виразність мовлення.

2. МЧ найчастіше утворюють єдине фонетичне ціле з дієсловом, сприяють додатковому смислово виділенню слова, щодо якого МЧ займає ліву контактну позицію. Виділення здійснюється за рахунок певних просодичних елементів, у тому числі наголосу який МЧ „перетягує” на контактну розташоване справа від неї слово. Крім того, висловлювання з МЧ відрізняються більшою тривалістю низхідної гілки інтонаційного контуру, що свідчить про яскравість інтонації, тобто створюється

такий інтонаційний малюнок висловлювання, за яким визначається наявність у мовця емоційного настрою. Завдяки МЧ мовець акцентує увагу співрозмовника на тих компонентах висловлювання, які, з його точки зору, є особливо значущими у ситуації спілкування.

3. Дослідження просодичних засобів організації німецького діалогічного мовлення, а також аналіз впливу МЧ на просодичне оформлення висловлювань довели актуальність даної проблеми, оскільки саме просодія формує типологію комунікативних форм. МЧ акумулюють суб'єктивно-модальні значення висловлювань діалогічного мовлення і детермінують, таким чином, уживання лексичних, граматичних, синтаксичних і просодичних засобів для експлікації певних значень та формування діалогічного спілкування.

4. МЧ можна назвати інформативними елементами висловлювань німецького розмовного діалогічного мовлення, які при виконанні своїх специфічних функцій у процесі комунікації корелюють із просодичними характеристиками висловлювань усіх комунікативних типів. МЧ є організуючим елементом у фонаційному оформленні висловлювань, отже, їх роль у висловлюваннях досить важлива для діалогічного мовлення й істотна для мови взагалі.

5. Вживання МЧ тісно пов'язано з прагматичним складником висловлювання, крім того, особливості функціонування МЧ та їх впливу на просодичну організацію діалогічного мовлення характеризують німецьку мовленнєву культуру в цілому. У носіїв мови процес вибору і використання МЧ є автоматизованим і завжди ситуаційно зумовленим. Для тих, хто вивчає німецьку мову як іноземну, використання МЧ становить певну проблему. Адекватне ж володіння навичками німецького розмовного мовлення передбачає правильне вживання МЧ. З цього випливає, що при навчанні німецького розмовного мовлення необхідно приділяти спеціальну увагу цьому функціональному класу незмінних слів.

6. У діалозі, де планування та реалізація висловлювань детерміновано низкою лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, партнери для досягнення комунікативного наміру застосовують найрізноманітніші засоби мовного та немовного вираження. Отже, вивчення особливостей впливу МЧ на просодичну організацію висловлювань діалогічного мовлення наблизить дослідників до розуміння процесів кодування і декодування інформації в цьому виді мовленнєвої діяльності.

МЧ несуть на собі основну масу прагматичної інформації, оскільки мають комунікативну заданість, орієнтири мовного поведіння і є найчастіше показниками змісту, вербально не вираженого іншими засобами організації діалогу. Тому специфіку використання й особливості функціонування МЧ доцільно розглядати в їхньому відношенні до процесу спілкування, до конкретної позалінгвістичної ситуації, до цілей і завдань певного відрізка висловлювання в

діалогічній репліці. МЧ стосуються також прагматичних умов вживання висловлювань, їхня основна функція складається у вираженні прагматичних значень, безпосередньо пов'язаних з комунікативною ситуацією. Прагматичні ж значення одержують свою реалізацію при взаємодії з контекстом, ситуацією і просодією.

Для вивчаючих німецьку мову як іноземну дана проблема становить певні труднощі. Адекватне ж володіння навичками розмовного мовлення припускає правильне вживання мовцем МЧ. При навчанні німецькому розмовному мовленню необхідно приділяти належну увагу цьому функціональному класу незмінних слів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бровченко Т. А., Волошин В. Г. Обобщенный интонационный контур как форма изображения речевого сигнала // Тезисы докладов на Всесоюзной школе-семинаре АРСО-13, июль 1984 г. - Новосибирск, 1984.-С. 15-17.
2. Егоршина Е. Е. Прагмалингвистические особенности лексических усилителей в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. -Пятигорск, 1997.— 191 с.
3. Ленец А. В. Модальные слова и частицы как средства выражения уверенного/неуверенного речевого поведения // Личность, речь и юридическая практика: Межвуз. сб. науч. трудов. - Ростов-н-Д.: Дон. Юр. ин-т, 2000. - С. 55-58.
4. Никифорова Г. П., Верещако Е. А Семантические особенности модальных частиц в современном немецком языке // Вестник Чувашского гос. лед. ун-та им. И. Я. Яковлева. Языкознание. Лингводидактика. - Чебоксары, 2000. - № 2. — С. 28-34.
5. Таранец В. Г. Энергетическая теория речи. Киев-Одесса: Вища школа, 1981. - 148 с.
6. Heggelung K. T. Zur Bedeutung der deutschen Modalpartikeln in Gesprächen unter besonderer Berücksichtigung der Sprechakttheorie und der DaF-Perspektive. - Linguistik online, 2001. -№ 9.-20 S.
7. Weydt H. Partikeln und Interaktion. - Tübingen, 1983. - 269 S.